

Coroll. 2° Inductio est ratiocinium mixtum; exurgit enim ex experientia et principiis analyticis.

Coroll. 3° Conclusio inductionis est lex aliqua physica respiciens vires alicuius naturae, eiusque exigentiam pro certis qualitatibus: particularia vero facta, vel actualis observantia legis in singulis individuis, ab inductione per se non attinguntur.

Coroll. 4° Ergo duplex distinguenda est classis individuum, quae ope experientiae proferuntur, et sunt universalis; quaedam enim exprimunt notas *essentiales* alicuius naturae: ut *ignis urere potest*: quaedam notas *contingentes*: ut sunt plurimae leges motus.

Coroll. 5° Quod dictum est de inductione, qua leges physicae colliguntur, dici quoque debet de ea, qua deteguntur leges morales, cum hac tamen limitatione *a)* quod experientia docet tantum quid homines ut plurimum soleant agere; *b)* quod cum earum legum observatio libera semper sit, concludi quidem potest naturalem esse inclinationem ad eas leges observandas, nullam vero necessitatem.

His autem positis liquet quid dicendum sit quoad alteram hypothesim, quam superius a priore distinximus. Nimirum methodo huius inductionis species etiam individuorum diversas cognoscere licet. Summa enim quaedam qualitatum communium pluribus, quaeque in aliis non reperiantur, notitiam nobis suppeditat distinctae speciei. Eae enim communes qualitates, si constantes sint, a natura rei proficiuntur: una autem natura plurium perinde est ac una species.

DEMONSTRATIO II. PARTIS. Putavit Humius in Specimine 4° et 5° eatenus nos certos esse posse legem aliquam physicam se extendere ad ea quoque individua, quae experti non sumus, quaeque nondum existunt, quatenus supponimus futurum simile fore praeterito: hac enim non facta suppositione, certi esse non possumus nisi de eo, quod per experientiam nostram cognovimus; quod autem futurum est experientiae nostrae non subest. Verum 1° inspecta demonstratione quam dedimus, liquet huiusmodi principium nul-

latenus requiri, ut ea certitudo obtineatur. 2° Errat Humius putans certitudinem hanc sola experientia inniti; innititur enim etiam principiis analyticis, ex quibus iudicia synthetica de legibus physicis mutuuntur universalitatem et necessitatem. 3° Hinc tantum abest ut effatum illud: « futurum simile erit praeterito » sit principium cui inductiva demonstratio innititur; ut potius consequens sit illius: si enim cetera individua eiusdem naturae gaudebunt iisdem viribus et proprietatibus; ergo et individua futura; ideoque futurum simile erit praeterito.

CAPUT IV.

De universali, et supremo motivo certitudinis.

Motivum certitudinis dicitur id quod est causa cur mens firmiter veritati adhaereat. *Supremum motivum* est illud, ultra quod nullum aliud adsignari potest, quodque universalissimum est, implicite contentum in omnibus aliis. Solet ipsum quoque appellari *criterium veritatis*, quatenus norma est intellectui cognoscendae veritatis. Quaeri potest an sit, et quodnam sit. Sed quaestio de existentia, saltem sub ratione *motivi*, et *motivi ultimi*, soluta iam est hoc ipso quod constat certitudinem haberi, nullamque haberi posse sine motivo: nullum autem reapse haberetur motivum, si in infinitum eundem esset in adsignandis motivis. Sub ratione vero *motivi universalis*, quaestio soluta erit, soluta quaestione quodnam sit hoc motivum. Verum antequam distinctius quid sit explicemus, reiicimus ea motiva, quae a quibusdam philosophis excogitata dignitatem hanc vindicare sibi non possunt.

THESIS XX^a

I Supremum certitudinis motivum constitui nequit vel in caeco quodam naturae instinctu, vel II in auctoritate generis humani, vel III in auctoritate ipsius Dei revelantis.

DEMONSTRATIO I. PARTIS. Reid, et schola Scotica ab eo instituta, cum explicare nescirent quomodo ex experientia assurgere possit mens ad quaedam iudicia necessaria et universalia statuenda, atque eorum tamen veritatem et certitudinem tueri vellent; docuerunt homines instinctu quodam, sive inspiratione naturae impelli ad ea iudicia ponenda, quae proinde communia sunt omnibus hominibus, et principia continent sensus communis. Itaque ad certitudinem habendam veritatum, quae his iudiciis exprimentur, determinatur homo a natura, vix ac apprehenderit terminos, vel ideas eas exhibentes; licet connexionis ratio non videatur: atque haec determinatio naturae, sive instinctus est lex suprema cognitionum nostrarum; neque praeter eum instinctum alia est ratio quaerenda veritatum: est ergo supremum motivum certitudinis. Quare instinctus hic solet dici *caecus*; quia cum mens iudicat, non ipsi apparet ratio obiectiva cur ita iudicet. (Conferatur Galuppi, Lettere filosofiche. Lettera 11.^a)

Iam vero licet concedamus instinctu quodam ferri homines ad quaedam iudicia ponenda, quatenus in ipsa natura rationali positum est, ut cum res est evidens, mens assentiatur; nihilominus nequit instinctus iste caecus haberi velut supremum certitudinis motivum. Nam 1° instinctus caecus repugnat naturae rationis; ea enim facta est ad cognoscendum, ideoque ad videndum: 2° cum instinctus sit caecus, certitudo veritatis per ipsum haberi nequit; non enim cognoscitur motivum obiectivum assensus, sine qua cognitione nulla est certitudo; tollitur ergo ipsa certitudo, cuius motivum quaeritur: 3° posito eo instinctu, restat adhuc inquirendum, an ipse certus sit, sive semper cum veritate coniunctus: quod

per aliquid aliud constare debet; non ergo esse potest motivum supremum.

DEMONSTRATIO II. PARTIS. Felicitas De Lammenais postquam statuerit rationem individuaalem cuiusque hominis nullatenus valere per se ad aliquid certe cognoscendum, fontesque cognitionis generatim adsignatos a philosophis esse fallaces; docuit unicam et infallibilem normam cognitionis cuiuscumque veritatis, etiam propriae existentiae, esse consensum humani generis, quem rationem universalem appellat. (Essai sur l'indifference en matière du religion c. 13) Verum huiusmodi criterium 1°, est ineptum, quomodo enim quis potest omnium hominum sententiam rogare? Nisi autem liqueat consensus communis, nihil potest esse certi. Tum quoniam manifestum est non omnes homines idem sentire, nec in omnibus aetatibus easdem vigere sententias, quomodo definiri poterit numerus necessarius consentientium, et quaeenam aetas praefenda? 2° Est ridiculum: ridiculum est enim quod, ut quis certus sit se existere, interroget omnes homines, et id ab eis discat. 3° Est absurdum. Nam si nihil est certum nisi quod consensus hominum confirmat, oportet profecto scire quod existunt homines, id vero unde scio? an quia video, et audio? Sed unde scio sensus meos non esse fallaces? Ergo vel concedendum est singulos homines aliquid per se posse certe cognoscere, vel petitio putida principii est admittenda. Praeterea si ratio individualis nihil veri assequi per se potest, neque omnes rationes simul sumptae poterunt; in omnibus enim simul sumptis natura rationis non mutatur. Aliud vero est quod ratio individualis, quae per se infallibilis est, dicatur per accidens fallibilis, aliud quod ratio individualis sit per se fallibilis: in illa enim hypothesi plures veritates certae sunt; et error, qui per accidens ab ea sequi potest, per eas veritates certas, et per plurius coniunctum studium caveri potest. In hac autem hypothesi, etsi infinitae rationes individuales uniantur, summa erit semper fallibilis, sicut singulae.

DEMONSTRATIO III. PARTIS. Huetius, qui plura erudite scripsit, plurima eruditione id videtur assequutus, ut sibi

persuaserit nullam perfectam certitudinem per humanam rationem comparari posse. In opere enim posthumo *De infirmitate humanae rationis* id aggressus est probare, contendens unicum criterium veritatis in fide, sive divina revelatione constituendum esse.

Atqui hoc supremum criterium admitti nequit. Nam primo falsum est suppositum: nihil per humanam rationem certo sciri posse. Hoc praeterea admissio, neque fides Deo revelanti aliquid conferret; ut enim Deo credam, oportet ut prius certus sim Deum esse, Deum revelasse, Deoque revelanti credendum esse: id autem non nisi ratione scire possum. Quare si soli fidei certitudo innitur, est impossibilis ipsa fides: quo nihil aptius ad religionem subvertendam.

THESIS XXI^a

I Supremum naturalis certitudinis motivum debet esse huiusmodi, ut nunquam cum errore componi possit, II debet esse commune omnibus veritatibus, et III obiectivum: IV nequit vero esse aliqua determinata veritas, cuius ope ceterae cognoscantur: sed est obiecti cognoscibilis certa conditio.

DEMONSTRATIO I. PARTIS. Supremum certitudinis motivum est criterium quo verum a falso dignosci potest, hoc est quo viso mens certissima esse debet de veritate: id vero fieri nequiret, si cum errore quoque illud componeretur: ergo.

DEMONSTRATIO II. PARTIS. Singulae classes veritatum, quae ex singulis fontibus hauriuntur, peculiari persuadentur motivo. Motivum enim certitudinis, quam parit sensus intimus, est immediata eius coniunctio cum facto interno, quod testatur. Motivum certitudinis sensuum externorum, praeter motivum reflexum petatum ex principio causalitatis, est ipsa ratio repraesentativa sensationum, earumque immediata coniunctio cum obiectis. Motivum certitudinis iudiciorum analyticorum est identitas praedicati cum subiecto, quae per ideam exhibetur. Motivum certitudinis, quam parit testificatio, est impossibilitas moralis erroris, et mendacii testium in certis

adiunctis. Quodlibet autem ex his motivis est parziale; hoc ipso vero quod est parziale, non est ultima ratio assensus; quia ultima ratio debet esse motivum adaequatum facultati cognoscenti, unius autem facultatis unum est adaequatum motivum, quodvis vero motivum parziale non est adaequatum. Requiritur ergo ut ultima ratio assensus sive supremum motivum sit motivum unum complectens singula partialia, adeoque omnibus veritatibus commune.

DEMONSTRATIO III. PARTIS. Motivum *obiectivum* dicitur, quod se tenet ex parte rei cognitae, quodque proinde independens est ab affectionibus subiecti cognoscentis: motivum *subiectivum* dicitur, quod se tenet ex parte subiecti cognoscentis, et proinde eius affectionibus obnoxium est. Iam vero supremum motivum certitudinis debet esse obiectivum. Nam motivum certitudinis debet esse immutabile, sicut ipsa veritas cognoscibilis: debet esse idem pro quovis intellectu: et non debet posse aptari falsitati, sicut veritati. Atqui quod est obiectivum est per se immutabile, sicut ipsa veritas in qua reperitur; est idem pro quovis intellectu, quia est independens ab affectionibus subiecti, quae diversae sunt in diversis; ac proinde non potest aptari falsitati, sicut veritati, quia existens a parte rei cum sola veritate coniunctum reperitur. E contrario quod est subiectivum, mutari potest secundum affectiones subiecti; esset proinde diversum in diversis, et tum veritati tum falsitati aptari posset, iuxta diversum modum concipiendi, et iudicandi: ergo.

DEMONSTRATIO IV. PARTIS. Quaecumque veritas determinata assignetur, ea propter aliquod motivum admittenda est; nulla ergo veritas determinata potest esse motivum universale et ultimum. Porro motivum universale vel est veritas aliqua ad omnes alias se porrigens, vel est quidam modus, seu quaedam conditio communis omnibus veritatibus cognoscibilibus; nihil enim aliud excogitari potest. Cum ergo non sit veritas aliqua, restat ut huiusmodi motivum sit conditio aliqua, sive modus ipsius veritatis cognoscibilis; aliquid scilicet, quod ipsam veritatem afficiens, determinet intellectum ad assentiendum eidem veritati.

THESIS XXII^a

I Haec autem alia non est quam evidentia, quae eo redit ut sit necessitas enunciabilium menti manifesta; II idcirco non est clara, et distincta rei perceptio; III neque necessitas subiectiva.

DECLARATIO. Explicandum breviter est quid *evidentiae* nomine intelligatur. « Nihil clarius ἐναργεῖα, ut graeci: *perspicuitatem*, aut *evidentiam* nos, si placet, nominemus. » (Tullius, Acad. prior, L. II, c. 6.) *Evidentia* itaque de ipsis rebus praedicatur (consule omnia lexica): atque ex primitivo vocis usu est necessaria obiecti sensibilis perspicuitas, sive visibilitas; quae nimirum ita facultatem visivam percellit, ut non possit obiectum non videri. Idecirco tria complectitur haec sensibilis evidentia, realitatem obiecti, lucem qua illustratur, et fit visibile, ac praesentiam obiecti ad facultatem visivam, cui se manifestat. Quia vero solemus de intellectuali cognitione loqui analogice ad cognitionem sensitivam, et maxime visivam; hinc et ad ordinem intellectualem evidentiae nomen translatum est. Sane pro intellectu obiectum adest, illud scilicet, quod cum possit exprimi iudicio, et propositione efferri, dicitur *enunciabile*; atque idem obiectum sua luce fulget, quae sunt motiva, quae eius veritatem indubiam faciunt; et tandem praesens fit intellectui, sive ipsi manifestatur. Quare et in ordine intelligibili tria occurrunt, veritas, motiva veritatis, et eiusdem actualis manifestatio intellectui: ideoque sicut evidentia sensibilis definitur necessaria obiecti visibilitas, ita evidentia intelligibilis definiri potest *necessaria veritatis intelligibilitas*.

Porro haec necessaria intelligibilitas inest ipsi obiecto, vim tamen suam non prodit nisi cum mens illud percipit, ideoque evidentia dicit ordinem ad intellectum, cui res est evidens, vel esse potest.

Quia vero tunc veritas est necessario intelligibilis, cum apparet rem ita esse, ut non possit non esse, sive cum apparet rei necessitas; hinc ea definitio aequivalet huic: *manife-*

statio menti necessitatis rei; sive in concreto: *enunciabilium necessitas menti manifesta*. In qua definitione vox *manifesta* sicut in priori vox *manifestatio* significat tum necessitatis intelligibilitatem, quae eidem inest, tum necessitatis eiusdem actualem praesentiam menti. Primo modo tantum sumpta est evidentia in actu primo, altero quoque modo est evidentia in actu secundo.

Multiplex autem evidentia distingui potest. Nam ratione *necessitatis*, distingui potest in *absolutam*, et *hypotheticam*: sicut dictum est de certitudine. Ratione *manifestationis* in *immediatam*, et *mediatam*: ea convenit enunciabilibus, quae absque ope alterius principii intelliguntur statim ac termini intellecti sint: haec iis competit enunciabilibus, quae ex evidentibus principiis evidenti consequentia deducuntur. Ratione *nexus motivi cum veritate* distinguitur in *intrinsicam*, et *extrinsicam*. Intrinsicam est cum motivum affirmandi praedicatum de subiecto est quia praedicatum in subiecto videtur, sive immediate, sive mediate; extrinseca, cum motivum affirmationis non est ipsa res visa, sed signum ipsius, necessario tamen cum ea connexum, quod signum est auctoritas testium. Ea dici solet *evidentia veritatis*, haec *evidentia credibilitatis*. In hac porro evidens est auctoritas testificationis, ideoque nexus ipsius cum veritate rei, quam testes testantur, licet veritas rei non sit nobis evidens.

Iam vero manifestum est evidentiam hactenus descriptam esse obiectivam. Necessitas enim veritatis et eiusdem intelligibilitas sunt affectiones veritatis independentes a subiecto cognoscente. Intelligibilitas veritatis dicit quidem ordinem ad intellectum: sed hoc aliud omnino est ac esse in intellectu, vel ab eo pendere. Item quamvis actu vim suam evidentia non exerat nisi obiectum sit cognitum, non sequitur evidentiam esse subiectivam, sed solum apprehensionem mentis esse conditionem, ut evidentia vim suam exerat. Quod autem evidentiae nomen iure fiat rei obiectivae liquet ex usu communi loquendi hominum, qui non mentem, sed res ab ea conceptas vocant evidentes.

DEMONSTRATIO I. PARTIS. Quaestio de supremo motivo cer-

titudinis spectari potest tum ut quaestio facti, tum ut quaestio de rei natura. Cum enim manifestum sit certitudinem ab homine haberi, et idcirco haberi propter aliquod motivum ultimum; quaeritur quodnam sit hoc motivum, quo reapse homines determinantur ad certitudinem: cum ergo investigantes ea, quae in nobis ipsis experimur, illud reperimus, et indicamus, soluta est quaestio facti. Nihilominus inspecta ipsa natura mentis, et motivi assensum determinantis, cognosci potest quodnam debeat esse motivum ultimum eiusdem certitudinis; eoque ita ostenso, soluta est quaestio de rei natura. Utraque methodo utemur.

Itaque 1° veritas, quam certe tenemus, vel mediata est, vel immediata. Cum mediata est, si quaeratur ratio cur ea teneatur, proferimus principia alia, quibuscum illa necessario connexa nobis apparet; et propter eorum necessitatem, manifestam esse dicimus. Et si quaeratur ratio cur teneamus principia, si ea non sint immediata, tandem aliquando ad immediatas veritates devenimus, cum quibus ea connexa necessario sunt: et proinde eorum quoque necessitatem manifestam esse dicimus. Quod si tandem quaeratur ratio, cur immediatas veritates teneamus, nihil aliud respondere possumus, nisi quia earum veritas nobis est necessario manifesta. Ergo motivum ultimum admittendae veritatis est semper necessitas veritatis manifesta; ita ut pro mediatis veritatibus demonstratio eo spectet, ut eam necessitatem manifestam faciat; atque haec necessitas manifesta ea est quae assensum determinat ad eas veritates mediatas, sicut ad veritates immediatas. Atqui haec necessitas manifesta veritatis est evidentia: ergo.

Rursus eatenus singula motiva diversorum fontium veritatis gignunt certitudinem, quatenus evidentiam continent; ergo evidentia est commune supremum motivum. Probatur antecedens. Nam ideo certi sumus de iis, quae sensus intimus, sensus externi, ideae, et auctoritas referunt, quia videmus res, quas referunt, aliter esse non posse, sive quia necessitas earum nobis est manifesta: quod quidem facile

patebit percurrenti singula motiva, quae in secunda parte thesis praecedentis descripsimus.

2° Criterium veritatis debet esse conforme indoli intellectus: intellectus autem est facultas cognoscitiva; nequit ergo quiescere, sive firmiter assentiri, hoc est esse certus, nisi videat rem ita esse. Quando autem videt rem ita esse, cum sit facultas necessaria, et facta ad hoc ut cognoscat, nihil amplius quaerere potest ad assensum ponendum. Non videt vero intellectus nisi cum primo res, immo rei necessitas, est visibilis sive intelligibilis; nisi secundo, cum haec necessitas per se intelligibilis est ipsi intellectui praesens, vel manifesta. Hae ergo conditiones requiruntur, et praeter eas nihil amplius quaeri potest; huc autem redit evidentia; ergo evidentia est motivum universale ultimum certitudinis.

Et re quidem vera evidentiae competunt ea omnia quae propria sunt supremi criterii veritatis. Sane competit illi esse conditionem obiecti cognoscibilis, ideoque esse obiectivam; esse communem omnibus veritatibus; et non posse componi cum errore. Primi tres characteres manifesti sunt ex dictis: quartus ita probatur. Error est iudicium mentis difforme a re, sive iudicium affirmans quod non est, aut negans quod est. Iam vero duplici modo fingi posset error compositus cum evidentia: vel quatenus mens erraret cum iudicat quod est evidens, vel quatenus iudicare posset oppositum illi, quod ei evidenter apparet. Atqui neutrum est possibile: non primum quia omne, quod est evidens, est, ideoque est verum, unde nullum evidens est falsum; fieri ergo nequit ut mens erret iudicando quod videt. Non secundum; quia cum ab evidentia intellectus necessario determinetur, assentitur necessario rei evidenti; et idcirco nequit assentiri opposito. Ergo cum evidentia nequit componi error.

Quaeres quomodo se habeat intellectus ad res per auctoritatem cognitatas, cum eae non sint ipsi per se evidentes.

Respondeo: evidentem esse posse auctoritatem; et cum haec evidentia adest, eae veritates sunt evidenter credibiles. Pro ipsis autem veritatibus credendis distinguendum est; nam sunt quaedam veritates credibiles, quae nequeunt con-

cipi ideis propriis, sed tantum analogicis. In hac autem hypothesis res prae sua essentia manet simpliciter obscura, quae proinde nequit extorquere assensum; unde posita quoque evidētia auctoritatis, intellectus non determinatur necessario ad assentiendum veritati; sed impulsus requiritur voluntatis; ut contingit in Mysteriis fidei.

Quaedam vero res credibiles propriis ideis repraesentari et concipi possunt, ut facta sensibilia quae testes referunt: tunc res quoad suam essentiam non est obscura; et propter evidētiam credibilitatis, quoad suam existentiam certa est; quapropter nulla ratio apparet, cur assensus mentis consequi necessario non debeat.

Corollaria. 1° Evidētia prout est conditio obiectiva determinans assensum, respondet aptitudini mentis ad cognoscendum, quam diximus conditionem primam: sive illam complet, aptitudo enim ad videndum requirit visibile, et ut verum sit id quod videtur.

2° Evidētia cum actu est criterium, non est principium aliquod, sed conditio sive modus obiecti: potest tamen cognitione reflexa apprehendi ut veritas, et propositione hac enunciari: *quod est evidens est verum.*

3° Principium hoc evidētia: *quod est evidens est verum*: idem dicit, licet sub diverso respectu, quod conditio prima: *mens est apta ad cognoscendum.* Si enim mens facta est ad cognoscendas res, quod ab ea videtur, et cognoscitur esse debet. Sed primum exprimit diserte elementum obiectivum, adsignificans subiectum; alterum e contrario exprimit diserte subiectum, adsignificans elementum obiectivum.

4° Cum evidētia duo includat, necessitatem rei intelligibilem, et eius manifestationem; omnis vero necessitas intelligibilis innitatur necessitati intelligibili principii contradictionis; manifestatio vero sit factum aliquod internum quod sensus intimus refert, consequitur evidētiam cuiusque veritatis dimanare ab evidētia, qua gaudent primum principium, et primum factum.

5° Ergo omnis evidētia tres primitivas (Th. V.) veritates semper includit, et in eas resolvitur.

6° Si comparentur invicem tres primitivae veritates, singulae sunt in suo ordine primae: complentur tamen invicem ad gignendam certitudinem. Itaque spectata necessitate obiectiva, principem locum obtinet principium contradictionis, et est ab aliis independens: spectata subiectiva manifestatione, principem locum obtinet factum primum, sive sensus intimus, cuius praesentia a nullo principio pendet: spectata conditione ultima certitudinis, quae assensum determinat, principem locum obtinet evidētia. Unde certitudo principii contradictionis quoad necessitatem obiectivam a nullo alio principio pendet: quoad sui manifestationem, pendet a sensu intimo; quoad conditionem ultimam determinantem assensum, pendet ab evidētia. Item certitudo facti primi quod iudicio exprimitur, quoad necessitatem veritatis expressae iudicio, pendet a principio contradictionis; quoad sui manifestationem a nullo pendet; quoad conditionem certitudinis ab evidētia. Item evidētia, quoad sui manifestationem pendet a sensu intimo; quoad sui necessitatem, quatenus principio efferri potest, pendet a principio contradictionis; quoad conditionem ultimam certitudinis a nullo pendet.

Tandem 7° immerito negatur principium evidētia esse evidens. Nam in hoc iudicio: *quod est evidens, est verum*; praedicatum aequivalet simplici *est*; ideoque idem est ac dicere: *quod est evidens, est*: hoc vero praedicatum in ipso subiecti conceptu contineri immediate liquet.

DEMONSTRATIO II. PARTIS. Iuxta Cartesium criterium veritatis est *clara, et distincta rei perceptio*; quod ita enunciari potest: *quod clare, et distincte percipitur, id verum est.* Iam vero hoc criterium differt a praecedente; quia nostrum est obiectivum, Cartesianum subiectivum; nostrum proinde est immutabile, independens ab affectionibus subiecti, Cartesianum quoad certitudinem suae existentiae in nobis, obnoxium est affectionibus subiecti; nostrum est reapse ultima ratio certitudinis, atque ipsius clarae, et distinctae perceptionis, Cartesianum non est ultima ratio; quia cum adest, est effectus criterii a nobis propositi. Praeterea non